Azərbaycan Aqrar Elmi 5 2018 Аграрная Наука Азербайджана

UOT.631:521-654-51

QUBA-XAÇMAZ BÖLGƏSİNDƏ FINDIQ BİTKİSİNİN GENEFONDUNA MƏXSUS BƏZİ FORMA VƏ SORTLARIN AQROBİOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ə.N.SADIQOV, B.Ə.RƏŞİDOV
AKTN Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutu

Məqalədə Quba-Xaçmaz bölgəsində fındıq bitkisinin yayılma arealı, aşkar edilmiş forma və sortların qısa pomoloji təsviri verilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan , fındıq bitkisi , genefond, forma və sort, pomoloji təsvir.*

Azərbaycanın torpaq və bitki örtüyünün çox böyük bioloji müxtəlifliyinin əmələ gəlməsinə şərait yaradan müxtəlif iqlim tiplərinin mövcudluğu ilə yanaşı, ölkənin coğrafi yerləşmə mövqeyinə uyğun güclü günəş radiasiyasına və istiliyə malik olması bir çox kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinə əlverişli imkan yaradır [1, 2, 3]. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Qafqaz florasının 65%-ni və ya dünya florasının 11%-ni təmsil edən 4500 ali bitki növlərinə malikdir. Bu bitkilər içərisində qərzəkli meyvə bitkiləri, yayılma arealına görə tumlu meyvə bitkilərindən sonra ikinci yeri tutmaqdadır. Hal-hazırda respublikamızda 34 946 ha qərzəkli meyvə bitkiləri sahəsi vardır ki, bunun da 30 550 ha fındıq, 3 378 ha qoz, 539 ha şabalıd, 479 ha isə badam bitkisi təşkil edir.

Göründüyü kimi qərzəkli meyvə bitkiləri içərisində əkin sahəsinə, yayılma arealına görə fındıq bitkisi ikinci yeri tutmaqdadır. Azərbaycan fındıq bağlarının sahəsinə və məhsuldarlığına görə keçmiş Sovet İttifaqında birinci yeri tutmuşdur. Azərbaycan meşələrində adi fındıq cır halda, xüsusən, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Qarabağ, Quba-Xaçmaz bölgələrində geniş yayılmışdır. VIII-IX əsrlərdə Qəbələ mahalının fındığı Şərqin bir çox bazarlarını təmin etmişdir [4, 5].

Son illərdə (2017-2018) həmin bölgələrdə ekspedisiyada olarkən fındıq bitkisinin 20-yə yaxın sort və formaları tərəfimizdən aşkar edilmiş, pomoloji xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Material və metodika.

Tədqiqat obyekti - Quba-Xaçmaz bölgəsində yayılmış fındıq bitkisinin forma və sortlarıdır.

Fındıq genefondunun öyrənilməsində "Meyvə, giləmeyvə və qərzəkli bitkilərinin sort öyrənmə proqramı və metodikası" -dan istifadə edilmişdir [5].

Nəticələr və müzakirələr. Tədqiqat zamanı Quba-Xaçmaz bölgəsinə mənsub olan rayonlarda fındıq bitkisinin yayılma arealı öyrənilərək 20-yə yaxın sort və formaların olduğu tərəfimizdən aşkar edilmişdir. Ən çox yayılmış sort və formaların qısa pomoloji təsviri veririk:

1. ***Q_1 - G_1*** **-** Azərbaycan xalq seleksiyası yolu ilə seçilmişdir. Əsasən Qusar rayonun Gədəzeyxur kəndinin ərazisində yayılmışdır. Yetişkənliyi ortayetişən (avgust ayı), meyvəsi yumru formalı, orta kütləsi 3,1 qram, sorta məxsus xoşa gələn ətrə malikdir. Kolun hündürlüyü – 4,2 m, eni 1,5 m, yığcam çətirə malik, təxminən 7-10 gövdəlidir. Bir kolun məhsulu orta hesabla 10,4 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,5 balla, fındıq uzunburunu zərərvericisinə isə 0,3 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Ata-baba, Qalib sortlarıdır.

2. **Ata-baba -** Azərbaycan xalq seleksiyası sortudur. Sort əsasən Urva, Urva-Palasa, Minəxur, Aşağı-Zeyid, Alpan, Nügədi kəndlərində yayılmışdır. Sort sentyabr ayında yetişir. Meyvələrin forması - yastı yumru, orta kütləsi 2,8 qram, qabığı orta qalındır. Gövdəsi - 6-8 m hündürlüyündə, sıx çətirli, yarpaqları dəyirmi formalı, bir kolda gövdələrin sayı 8-10 ədəddir. Məhsuldarlığı 10-12 kq-a çatır. Mozaika xəstəliyinə 0,6 bal, zərərvericilərdən fındıq uzunburununa isə 0,4 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Saçaqlı, Qalib sortlarıdır.

3. ***$Ş_1$ - $Ə_1$*** **-** Azərbaycan xalq seleksiyası formasıdır. Əsasən Şabran rayonu Əmirxanlı kəndi ərazisində yayılmışdır. Tezyetişən olub, sortun yığım vaxtı avqust ayının əvvəlidir. Meyvəsi dəyirmi formalı, qabığı nazik, orta kütləsi 2,7 qram, ləpə çıxımı 51-53% -dir. Kolun hündürlüyü - 3-5 m, sıx yarpaqlanmış kürə şəkilli çətirə malikdir. Bir kolun məhsuldarlığı orta hesabla 9-11 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,4 balla, fındıq güvəsi zərərvericisinə 0,3 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Ata-baba, Qalib sortlarıdır.

4. ***Zaqatala-9*** – Azərbaycan, MÇETİ-nın seleksiya sortudur. Sort Qusar rayonun Urva-Palasa, Həsəqala, Minəxur kəndlərinin fərdi və fermer təsərrüfatlarında yayılmışdır. Yetişmə müddəti - avgust ayının sonudur. Meyvələrin forması - girdə yumru olub, meyvənin iriliyi orta 1,8-2,3 qram, qabığı nazik, sorta məxsus ətirlidir. Kolun hündürlüyü - 7-12 m

olub, yığcam və seyrək çətirə malikdir. Bir kolda gövdələrin sayı 8, məhsuldarlığı 10-13 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,7 balla, zərərvericilərdən fındıq uzunburununa 0,4 balla qiymətləndirilir. Tozlayıcıları - Saçaqlı, Yağlı fındıq sortlarıdır.

5. ***X_2 - Az_2*** – xalq seleksiyası yolu ilə əldə edilmişdir. Xaçmaz rayonun Aşağı-Zeyid kəndində geniş yayılmışdır. Yetişkənliyi avgust ayın sonudur. Meyvəsi düzgün formalı olub, orta kütləsi 2,2 qram, qabığı qalın, ətri sorta məxsusdur. Kolun hündürlüyü – 2,5-3,0 m, sıx yarpaqlanan və seyrək çətirə malikdir. Bir kol təxminən 4-6 gövdəyə malikdir. Sort bağda əkildikdən 4-5 ildən sonra məhsula düşür, məhsuldarlığı 10-12 kg-dır. Bir kola düşən yarpağın səthi 19,20 m^2-dir. Mozaika xəstəliyinə 0,8 balla, fındıq uzunburununa isə 0,5 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Ata-baba, Saçaqlı sortlarıdır.

6. ***Q_3-U_1*** **-** Azərbaycan xalq seleksiyası yolu ilə əldə edilir. Əsasən Qusar rayonun Urva kəndinin ərazisində yayılmışdır. Yetişmə dövrü - gecyetişən (sentyabr ayı) olub, meyvəsi yastı yumru formalı, orta kütləsi 2,9 qram, ətri sorta məxsusdur. Kolun hündürlüyü – 3,3-3,5 m, eni 1,8 m, dağınıq çətirə malik, 5-7 gövdəli, kola düşən yarpağın səthi 20,47 m^2-dir. Bir kolun məhsuldarlığı orta hesabla 9-10 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,3 balla, fındıq uzunburununa isə 0,5 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Qalib, Ata-baba sortlarıdır.

7. ***Qu_1-N_1*** **-** Azərbaycan xalq seleksiyası yolu ilə seçilmişdir. Quba rayonun Nügədi kəndinin ərazisində yayılmışdır. Gecyetişən olub, meyvənin forması yastı yumrudur, orta kütləsi 2,1 qram, qabığı nazik, dadı və ətri sorta məxsus, yığım vaxtı sentyabr ayın sonudur. Kolun hündürlüyü 5-7 m olub, eni 2 m, sıx yarpaqlanan və seyrək çətirə malikdir, təxminən 5-7 gövdəlidir. Bir kolun məhsuldarlığı orta hesabla 10-12,5 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,5 ball, fındıq uzunburununa isə 0,4 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Ata-baba, Saçaqlı sortlarıdır.

8. ***Q_5-Gq_1*** **-** Azərbaycan xalq seleksiyası yolu ilə seçilmişdir. Əsasən Qusar rayonun Gündüzqala kəndində geniş yayılmışdırdır. Yetişmə müddəti sentyabr ayının sonudur. Meyvənin xüsusiyyətləri - yastı yumru formalı olub, orta kütləsi 2,2 qram, qabığı nazik, ətri və dadı sorta məxsusdur. Kolun hündürlüyü - 4-5 m, sıx yarpaqlanmış çətirlidir. Məhsuldarlığı orta hesabla 10-13 kq-dır. Mozaika xəstəliyinə 0,9 balla, zərərvericilərdən fındıq uzunburununa isə 0,7 balla yoluxur. Tozlayıcıları - Ata-baba və Yağlı fındıq sortlarıdır.

9. *Q_1-A_1* - Azərbaycan xalq seleksiyası formasıdır. Quba rayonun Alpan kəndində qismən yayılmışdır. Orta yetişkənliyə malikdir. Yığım vaxtı avqust ayının birinci ongünlüyüdür. Meyvənin forması yumru olub, orta kütləsi 3,1 qram, nazik qabıqlıdır. Kolun hündürlüyü - 7 m, yığcam, kürəşəkilli çətirə malikdir. Əkildikdən 4 il sonra məhsula düşür. Məhsuldarlığı orta hesabla 9,5 kq təşkil edir. Mozaika xəstəliyinə 0,7 balla, fındıq uzunburununa isə 0,8 balla yoluxur. Tozlayıcıları

Ata-baba, Saçaqlı sortlarıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.Qurbanov İ.S., Əliyev V.M., Bəyəhmədov İ.A. Fındıq bitkisi. Bakı, 2016. - s. 5-85. 2.Qurbanov İ.S., Əliyev V.M., Babayev B.G. Meyvəçilik. Bakı, 2009. - s. 218-220. 3.Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün istifadəsinə icazə verilmiş seleksiya nailiyyətlərinin Dövlət Reyestri. Bakı, 2014. 4. Bayramova D.B., Əhmədi P.H. Fındıq bitkisinin intensiv becərilməsi. Bakı, 2006. - 32 s. 5.Программа и методика сортоизучения плодовых, ягодных и орехоплодных культур / Ред. Кол.: Г.А. Лобанов, Т. В. Морозов, А.С. Овсянников и др. Мичуринск, 1973. - 496 с.

Агробиологические особенности некоторых форм и сортов генофонда фундука обнаруженных в Губа-Хачмазском регионе

А.Н.Садыгов, Б.А.Рашидов

В статье дается помологическое описание некоторых обнаруженных в Куба – Хачмаском экономическом районе форм и сортов фундука и, ареал их распространения.

Ключевые слова: *Азербайджан, фундук, генофонд, форма и сорт, помологическое описание.*

Agrobıologıcal pecuлıarıtıes of some forms and sorts of the foundatıon gene pool ın the Guba-Khachmaz regıon

A.N.Sadigov, B.A.Rashidov

The article gives a pomological description of some of the discovered hazelnut forms and varieties and the range of their distribution.

Key words: *Azerbaijan, hazelnut plants, gene pool, forms and variety, pomology.*